

“Особливі” діти: освіта і супровід

В'ячеслав Засенко
доктор пед. наук,
професор,
член-кореспондент
НАПН України,
директор Інституту спеціальної
педагогіки НАПН України,
м. Київ

“Особливі” діти чи діти з особливими освітніми потребами — саме так нині прийнято називати дітей, які потребують постійного особливого психолого-педагогічного і корекційного супроводу в процесі навчання. До цієї категорії найперше належать діти, які мають ті чи інші порушення психофізичного розвитку: порушення слуху (глухі та слабкочуючі), зору (сліпі та слабкозорі), опорно-рухового апарату, мовлення, порушення чи затримку розумового розвитку та ін. Частина таких дітей внаслідок суттєвого порушення тієї чи тієї функції має інвалідність.

Статистика засвідчує, що навіть у розвинених країнах кількість “особливих” дітей сягає 10—11 % від загальної кількості дитячого населення. Десь на такому ж рівні це співвідношення зберігається і в Україні.

При цьому спостерігається вкрай негативна тенденція, яка характеризується погіршенням не лише кількісних, а й якісних показників, зокрема загострення проблем зі здоров'ям, що спричиняє зростання кількості дітей із порушенням психофізичного розвитку. Лише за останні роки захворюваність серед дітей, яка за різних обставин нерідко призводить до інвалідності, зросла майже на 20 %. У структурі порушень розвитку дітей перші місця посідають хвороби нервової системи та органів чуття (близько 50 %), психічні розлади (понад 20 %), вроджені вади розвитку (близько 15 %) та мовлення (близько 14 %).

Основними причинами зростання кількості дітей з порушеннями психофізичного розвитку є погіршення екологічної ситуації, несприятливі умови праці жінок, зростання травматизму, відсутність належних умов праці та культури здорового способу життя, високий рівень захворюваності серед батьків, особливо матерів, поширення наркоманії, алкоголізму серед молоді тощо.

У структурі порушень розвитку все частіше трапляються діти зі складними вадами: з глибокою чи помірною розумовою відсталістю, з комбінованими вадами та ін. Відчутно зросла народжуваність дітей з аутичним спектром, характерною особливістю яких є замкненість, відчуженість, відсутність потреби в спілкуванні, переважання власного внутрішнього світу над контактом з навколишніми.

Не вдаючись до аналізу генези розвитку системи опіки, навчання і виховання означеної категорії дітей, потрібно відмітити, що саме Україна має чи не найбільший досвід такої роботи, започаткованої ще на ранніх стадіях суспільного розвитку.

Згадаємо лише, що перші офіційні документи про опіку над такими дітьми датуються X ст., коли князь Київський **Володимир Святославович** своїм указом від 996 р. зобов'язав церкву дбати про них.

Уже в XI ст. при Києво-Печерській лаврі відкривається притулок для сиріт, хворих та скалічених дітей, утримання яких здійснюється за кошти від княжих прибутків, що передавалися церкві й монастирям. У XI—XII ст. цих дітей не лише опікували і доглядали, а й навчали основ грамоти, живопису, співів та різних ремесел.

Нині в Україні право на освіту дітей з особливими потребами закріплено законодавчо.

Визнання Україною Конвенції ООН про права дитини та Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захист і розвиток дітей посилює увагу громадськості до проблем дітей з особливостями психофізичного розвитку, в тому числі дітей-інвалідів, викликало необхідність створення найсприятливіших умов їхньої інтеграції в систему сучасних суспільних відносин. Незважаючи на тимчасові кризові явища в суспільному і духовному розвитку, в Україні вживається всіх необхідних заходів не лише для того, аби зберегти набутий досвід спеціальної освіти, але й примножити його, виробити сучасні технології корекційно-компенсаторної роботи із зазначеною категорією дітей, створити умови для реалізації їхнього права на вибір типу навчального закладу та змісту і форми здобуття освіти.

Реформування системи освіти для дітей з особливими потребами і, передусім, з інвалідністю, відбувається з урахуванням прогресивних світових тенденцій: від інституціоналізації до інклюзії. Інноваційна методологічна парадигма такого реформування базується на принципах дитиноцентризму, що передбачає

виявлення природних нахилів кожної дитини, створення умов для їх успішного розвитку, сприяння самореалізації спочатку в навчанні, а потім і в житті. Принципи дитиноцентризму зумовлюють перехід від стратегії надання освітніх послуг за нозологічним спрямуванням в сегрегативних осередках, якими до недавня були спеціальні школи-інтернати, — до стратегії задоволення освітніх потреб у закладах, які обирають батьки дітей з особливими потребами з урахуванням особливостей організаційно-педагогічного, навчально-методичного та корекційно-розвивального супроводів.

Реалізації цієї стратегії сприяє досить потужна в Україні мережа навчальних закладів для дітей, які мають ті чи ті порушення психофізичного розвитку. Це дошкільні заклади компенсального типу, спеціальні загальноосвітні школи та школи-інтернати, навчально-реабілітаційні центри, навчальні заклади зі спеціальними й інклюзивними групами та класами, що дає можливість таким дітям здобути бажаний рівень освіти і професійно-трудової підготовки. Система спеціальних навчально-виховних закладів відповідає структурі загальної (масової) освіти. Тобто, реалізується ідея неперервності.

Цілком природним є те, що в спеціальній освіті, як і в будь-якій галузі, є свої успіхи і нерозв'язані проблеми. Скажімо, до певних здобутків можна віднести такі:

— диференційоване навчання типових категорій дітей з особливими потребами дошкільного віку;

Корекційно-розвивальна робота в експериментальному майданчику лабораторії олігофренопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України — спеціальній загальноосвітній школі № 26 м. Києва

Заняття з розвитку слухового сприймання та формування вимови у Підкаміньській спеціальній загальноосвітній школі-інтернаті для дітей зі зниженим слухом — експериментальному майданчику лабораторії сурдопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України

— відбір дітей до відповідних дошкільних закладів, що поліпшився завдяки роботі зональних і центральної психолого-медико-педагогічних консультацій;

— розроблення нового змісту навчання і виховання окремих категорій дітей з особливими потребами дошкільного віку;

— підготовку кадрів для спеціальних дошкільних закладів;

— спеціальна дошкільна педагогіка відбулася як галузь та ін.

Щодо основної освітньої ланки — загальноосвітньої спеціальної школи (школи-інтернату), то позитивами її функціонування є практично повне охоплення навчанням дітей шкільного віку з особливими потребами; диференційоване навчання основних категорій дітей; перехід на новий зміст навчання, відповідно до державного стандарту; успішне працевлаштування й інтегрування в суспільство більшості випускників та ін.

Потрібно сказати, що певна частина випускників продовжує навчання на наступних щаблях, здобуваючи бажаний рівень професійної та освітньої підготовки. Є непоодинокі випадки захисту особами з особливими потребами (при збереженому інтелекті) кандидатських і докторських дисертацій.

Принципово важливо зазначити, що будь-які позитивні зрушення і тенденції в освіті дітей з особливими потребами були б неможливими без належного наукового, психолого-педагогічного супроводу цієї галузі. Саме в результаті глибокого науково-теоретичного аналізу та різноаспектних експериментальних досліджень, зокрема співробітниками Інституту спеціальної педагогіки НАПН України як єдиної науково-дослідної установи, що опікується означеними проблемами, були розроблені концептуальні засади розвитку теорії і практики спеціальної педагогіки, що знайшло своє відображення в таких доленосних документах як:

— Концепція реабілітації дітей-інвалідів та дітей з обмеженими фізичними чи розумовими можливостями;

— Концепція спеціальної освіти осіб з особливостями психофізичного розвитку в Україні на найближчі роки та перспективу;

— Концепція інклюзивного навчання;

— Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей аутичного спектру;

— Концепція жестової мови;

— Концепція державного стандарту освіти дітей з особливими потребами та ін.

Фактично обґрунтовано необхідність перегляду підходу, що існує, до спеціальної освіти, її мети, завдань, структури й змісту підготовки учнів з особливими потребами до самостійного життя. Суть цього переосмислення у висуненні на передній план завдання формування у покоління, яке підростає, не лише здатності засвоювати традиції минулого, здобувати й відтворювати знання, але й готовності на основі засвоєння знань самостійно аналізувати процеси і явища, що відбуваються навколо, активно прийняти нові умови життя, виявити власну ініціативу, самостійність, підприємництво.

Сфера спеціальної освіти має рішуче відкинути парадигму, що досі переважає, пасивно-споглядацького обслуговування наявних у суспільстві людських стосунків — і будувати свою діяльність за принципом випереджаючого конструювання нових гуманістичних стосунків.

Як результат втілення згаданих концептуальних засад у практику навчання дітей з особливими потребами, науковці Інституту розробили Державний стандарт спеціальної освіти з корекційно-розвивальною складовою. Успішно триває розроблення навчально-методичного забезпечення всіх ланок спеціальної освіти на основі оновленого змісту навчання. Принципово важливим стало розроблення критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими

потребами, що дало змогу відстежити “прогрес” школярів та здійснювати моніторинг процесу засвоєння знань, планувати корекційно-розвивальну роботу.

Суттєвого поступу набув окремий напрям здобуття освіти дітьми з особливими потребами — інклюзивне навчання. Саме питанням навчання означеної категорії дітей в умовах загальноосвітнього простору останнім часом приділяється увага керівництва держави і освітньої галузі. Важливим надбанням пошукової роботи стало розроблення теоретико-методологічних засад впровадження інклюзивного навчання в Україні. Маємо зазначити, що все більший відсоток сімей, батьків дітей з особливими потребами бажають, аби їхній син чи донька перебували, якщо не в умовах загальноосвітнього (як ми кажемо звичайного чи масового) навчального закладу, то бодай у школі-інтернаті, де навчаються діти з меншим ступенем ураження тієї чи тієї функції (так, глухих дітей прагнуть навчити у школах для слабкочуючих; сліпих — у школах для слабкозорих і т. п.).

Думається, що загалом це позитивні процеси, і ми, суспільство, маємо певним чином реагувати на такий виклик часу. Нині, завдячуючи стихійній інтеграції і всім “правдам-неправдам” в загальноосвітніх школах навчається дітей з особливими потребами набагато більше, ніж ці школи можуть таким дітям дати “толк”, і, водночас, це набагато менше, ніж цього хочемо ми, і що, власне, вже є у цивілізованому світі. Тому зараз йдеться не про стихію, а про організацію на державному рівні інклюзивного навчання. Безумовно, інклюзія не є панацеєю від усіх, скажімо, негараздів у системі освіти осіб з особливими потребами. Але на сьогодні — це одна з найдієвіших, акцентовуємо увагу, конституційних форм задоволення освітніх потреб цієї категорії населення, повноцінних членів нашого суспільства.

Завдяки зусиллям науковців Інституту спеціальної педагогіки обґрунтовано та розроблено зміст корекційно-попереджувального розвитку дітей з особливими потребами, у тому числі дошкільного віку.

На окрему увагу заслуговує визначення теоретико-методологічних і методичних засад мови жестів та окреслення шляхів її подальшого вивчення не лише як засобу комунікації осіб, які нечують, але й як навчальної дисципліни. Саме завдяки цим розробкам українську мову жестів уперше, не лише за період незалежності, але й за радянських часів, введено до навчального плану як окрему дисципліну.

Згадані та інші дослідження змінюють стереотипи в розумінні проблем навчання і виховання дітей з особливими потребами, зумовлюють необхідність відходу від концентрації уваги на порушеннях особистості. Провідна ідея сучасних підходів до навчання — орієнтація на ефективне використання збережених функцій, здатних взяти на себе компенсаторно-корекційне навантаження та забезпечити цілеспрямований розвиток психічних процесів, що зумовлюють рівень опанування знань, умінь, навичок і відповідну освіченість дитини, а врешті — її інтеграцію в суспільство.

Водночас існує низка нерозв’язаних проблем, які мають як загальнодержавне, так і локальне коріння. Одним із суттєвих гальмівних чинників розвитку системи освіти осіб з особливими потребами є відсутність остаточної визначеності у термінах їх навчання, що безпосередньо пов’язано з постійними “стрибками” загальноосвітньої школи, яка багато в чому є орієнтиром для спеціальної. На цьому тлі варто згадати і про зміни змістовного наповнення окремих освітніх галузей “масової” школи, що “тягне за собою” розроблення і видання, з усіма похідними, власне, нового навчально-методичного забезпечення процесу навчання осіб з особливими потребами.

Українська відповідальна ділянка роботи науковців є оновлення змісту освіти на українознавчій основі, його апробація та впровадження в сучасну шкільну практику. При цьому наукового розроблення і адміністративного вирішення потребують такі аспекти як:

- створення єдиного статистичного обліку дітей з особливими потребами (міжвідомча розбіжність);
- започаткування профільного навчання, як у межах спеціального навчального закладу, так і в окремих класах (групах) учнів з особливими освітніми потребами;
- започаткування на законодавчо-нормативному і організаційному рівнях раннього виявлення і корекційного впливу на дітей з особливими потребами (так звана переддошкільна педагогіка);
- визначення особливостей надання освітніх і корекційно-реабілітаційних послуг дітям з комбінованими та тяжкими порушеннями психофізичного розвитку;
- широке запровадження інноваційних форм і технологій навчання дітей з особливими потребами (найперше — інклюзивна форма);
- подальше розроблення психолого-педагогічних засад, розвитку і соціалізації дітей аутичного спектру;
- започаткування фінансування дитини з особливими потребами, а не закладу, створення освітнього кошика та ін.

Неабияке значення має:

- розроблення на державному рівні механізмів працевлаштування випускників з особливими потребами відповідно до індивідуальних показників кожного;
- виготовлення та забезпечення вітчизняними компенсаторними технічними засобами колективного та індивідуального користування дітей з порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату та ін.

Ці заходи не з легких і мета не зі швидкодосяжних. З одного боку, їх втілення потребує спільності зусиль держави, дотичних міністерств, науковців, громадських організацій, педагогів і батьків, з іншого — воно наблизить освітні вимоги до загальноприйнятих міжнародних стандартів і забезпечить можливість усім категоріям дітей з особливими потребами здобувати бажаний рівень підготовки, маючи при цьому альтернативний вибір форми навчання і типу навчального закладу. ■